

BAB III

LATAR BELAKANG GEOGRAFI DAN SOSIO EKONOMI PROVINSI RIAU

3.0. Pengenalan

Sebelum dikuatkuasakan Undang-undang nombor 22 Tahun 1999, kawasan Pulau Bintan dan pulau-pulau lainnya ada di bawah Kabupaten Kepulauan Riau. Pusat bandar dan pentadbiran tempatan ada di bandar Tanjungpinang. Kabupaten Kepulauan Riau jauh masa merupakan bekas wilayah pelbagai Kerajaan Melayu, baik yang berdaulat maupun bahagian daripada kerajaan lain yang lebih luas. Pelbagai kerajaan yang pernah ada iaitu Kerajaan Bintan Tumasik (abad 12-13), Kerajaan di zaman Melaka (abad 14-15), Kerajaan di zaman Johor (abad 16-17) dan Kerajaan Riau Lingga yang sebahagian besar kawasannya menjadi wilayah Kabupaten Kepulauan Riau. Sejarah Kerajaan Melayu di kawasan ini ditandai dengan adanya perpecahan kerajaan. Pada mulanya memang merupakan kerajaan yang bersepadu, kemudian terbagi kepada kerajaan-kerajaan dengan kedaulatan sendiri-sendiri¹⁴⁹.

---

¹⁴⁹ Virginia Matheson, *Suasana Budaya Riau dalam Sejarah Abad Ke- 19: Latar Belakang dan Pengaruh* (Johor Baharu: Dewan Bahasa dan Pustaka Malaysia, 1983), p-1. Seterusnya diuraikan bahawa keberhasilan Portugal menaklukkan Melaka pada tahun 1511, dan masuknya Belanda dan Inggris awal abad ke-19 tidak terlepas dari persaingan yang berlangsung di dalam kerajaan. Raja-raja Melayu di daratan Sumatera atau Semenanjung Melayu lebih senang melihat kekuatan-kekuatan di Riau terpecah-pecah dari pada menjadi pusat imperium.

Mengikut notes¹⁵⁰ sejarah bahawa Riau mempunyai hubungan yang dekat dengan keadaan sekitarnya terutama kekuasaan yang terbesar di perairan Melaka iaitu Kesultanan Maritim Melaka. Sultan yang diangkat di Riau adalah putera-putera dari Sultan Melaka sendiri dengan pengikut-pengikutnya dan menguasai satu di antaranya pulau-pulau di Riau dan berkuasa di tempat itu sebagai raja-raja tempatan dengan pengakuan dari Kesultanan Melaka.

Walaupun pada amnya Riau dikenal sebagai wilayah Budaya Melayu, tetapi di dalam perkembangannya terjadi pertemuan bilangan kaum sehingga unsur budaya kaum pendatang bercampur ke dalam budaya tempatan. Dalam hal ini, Matheson mengemukakan bahawa¹⁵¹ kegemilangan Kebudayaan Melayu Riau berlaku pada abad ke-19, tetapi akar-akar kebudayaan itu disuburkan oleh pelbagai kebudayaan, baik kaum Melayu maupun dari luar alam Melayu.

Dengan tersingkirnya Raja Kecil dari keturunan Minangkabau pada tahun 1722, pengaruh Minangkabau di daerah ini mulai hilang. Pada tahun-tahun berikutnya, masuk pula pengaruh Aceh ke Riau. Hal ini ditegaskan oleh Ong Hok Ham bahawa¹⁵² dalam abad ke-16 dan 17 ada dua kekuasaan Indonesia baru yang berpengaruh di Riau yaitu pada abad ke-16 sampai pertengahan pertama abad ke-17 Aceh, dan daripada pertengahan abad ke-17 sampai kepada abad ke-18 adalah kekuatan kedua iaitu Bugis.

Pada dekad 1722-1911, di Kepulauan Riau didapati dua kerajaan Melayu yang berkuasa dan berdaulat iaitu Kerajaan Riau Lingga di Daik dan Kerajaan Melayu Riau di

¹⁵⁰ Lihat Ong Hok Ham, *Pemikiran tentang Sejarah Riau*, dalam *Masyarakat Melayu Riau dan Kebudayaan* (Pekanbaru: Pemerintah Daerah Tk. I Riau, 1986), p-181. Kerajaan Melaka mempunyai kekuasaan yang kuat kerana kesetiaan dan sokongan daripada kaum (suku) laut yang memakai Riau sebagai tempat berteduh. Juga disebutkan bahawa, meskipun kepulauan Riau (Bintan) menjadi pusat raja-raja Johor (bekas-Melaka) dan merupakan bermulanya pelbagai dinasti Kesultanan di Sumatera dan Semenanjung Melayu, namun Riau tidak pernah menjadi pusat kekuasaan. p-4

¹⁵¹ Virginia Matheson, *op-cit*, 3.

¹⁵² Ong Hok Ham, 1986, *loc-cit*

Pulau Bintan. Jauh sebelum *egreement Treaty of London*, dua Kerajaan Melayu ini digabungkan sehingga ianya menjadi semakin kuat. Wilayah kekuasaannya pun tidak hanya di Kepulauan Riau saja, tetapi merangkumi kawasan Johor dan Melaka (Malaysia), Singapura dan sebahagian kecil wilayah Indragiri Hilir. Pusat kerajaannya terletak di Pulau Penyengat dan menjadi terkenal di Nusantara dan kawasan Semenanjung.

Kepulauan Riau terus mengalami perkembangan serta perubahan. Sebelum memasuki kemerdekaan, Pemerintah Hindia Belanda menempatkan *amir-amirnya* sebagai *Districh Thoarden* untuk daerah yang besar dan *Onder Districh Thoarden* untuk daerah yang agak kecil. Pemerintah Hindia Belanda akhirnya menyatukan wilayah Riau Lingga dengan Indragiri untuk dijadikan *Keresidenan* kepada 2 *Afdelling* iaitu:

1. *Afdelling Tanjungpinang* merangkumi Kepulauan Riau-Lingga, Indragiri Hilir dan Kateman, berkedudukan di Tanjungpinang dan sebagai penguasa serta penanggung jawab *afdeling* ini di tunjuk seorang *Residen*.
2. *Afdelling Indragiri* berkedudukan di Rengat dan diperintah oleh *asisten Residen* (di bawah) perintah Residen. Dalam tahun 1940 Keresidenan ini dijadikan Residente Riau merangkumi *Afdelling Bengkalis* (Sumatera Timur) dan sebelum tahun 1945-1949 berdasarkan *Besluit Gubernur General Hindia Belanda* tanggal 17 Julai 1947 Nombor 9 dibentuk daerah *Zelh Bestur* atau *Daerah Riau*.

Sebelum Kewedanaan dihapuskan, di Kabupaten Kepulauan Riau pemuka masyarakat terus mengupayakan pembentukan Provinsi Riau. Pada tarikh 16 Mac 1953, di Tanjungpinang ditubuhkan *Panitia Kongres Rakyat Kabupaten Kepulauan Riau*

yang diketuai oleh R.M. Yunus dan Zamahsyari sebagai Sekretaris. Kongres Rakyat Kepulauan Riau ini dijangkakan berlangsung pada 15 sehingga 30 hb. Jun tahun 1953¹⁵³.

Maklumat yang dikeluarkan oleh panitia boleh difahami bahawa Kongres Rakyat Kabupaten Kepulauan Riau bertujuan untuk menyatukan rakyat Riau. Selain itu, kongres berupaya untuk memperoleh otonomi yang luas, meningkatkan perekonomian rakyat, pendidikan rakyat, kasihatan rakyat dan mempercepat pemilihan umum (pilihan raya).

Kongres sebagaimana maklumat di atas tidak sempat dilangsungkan kerana dua perkara iaitu; Kesatu, perbezaan pendapat tentang pelaksanaan kongres. Kedua, tidak mendapat sokongan daripada pemerintah Sumatera Tengah iaitu tidak mengizinkan kaki tangan menjadi penyokong pelaksanaan kongres dan mengikuti aktiviti tersebut.

Keinginan daripada Kongres Rakyat Kabupaten Kepulauan Riau untuk menghadirkan Provinsi Riau tampak sangat kuat. Tekad itu lebih merupakan sebuah letupan ketidakpuasan dan usaha untuk memisahkan diri dari Pemerintah Sumatera Tengah. Sebelum konsep Kongres ini dihasilkan, telah dimulakan oleh pelbagai gerakan memisahkan diri dari Pemerintah Sumatera Tengah seperti, upaya menjadikan Siak sebagai daerah sendiri; Konferensi Partai Nasional Indonesia (PNI) Daerah Riau yang dilaksanakan di Rengat pada awal Maret 1953 sudah membahas tentang mendirikan Provinsi Riau tersebut¹⁵⁴.

Presiden Soekarno mengeluarkan surat keputusan tentang Gubernur Kepala Daerah Tingkat I Riau. Surat Keputusan bertarikh 17hb. Februari 1958 nombor 258/M/1958 itu mengangkat MR. S. Amin selaku Gubernur Kepala Daerah Tingkat I

¹⁵³ Taufik Ikram Jamil (et.al), 2001. *Dari Percikan Membentuk Provinsi Riau*. Pekanbaru: Yayasan Pusaka Riau, p-28.

¹⁵⁴ *Ibid*, hal., 29.

Menyimak keadaan geografi Riau seperti huraian diatas memberi makna yang khas kepada kawasan ini. Oleh itu, Riau diketahui dibelah oleh dua ciri khas iaitu Riau Lautan dan Riau Daratan. Kepada kawasan Riau Kepulauan setakad ini telah berkembang menjadi beberapa kawasan dan terpecah-pecah dikeranakan keadaan geografi tersebut. Ada kawasan yang dipanggil dengan Kepulauan Anambas iaitu: Senayang, Singkep dan Lingga dan ada pula yang dipanggil dengan kawasan Pulau Tujuh kerana memang didapati tujuh buah pulau dan masing-masingnya merupakan *sub-distrik* daripada Kabupaten Kepulauan Riau, iaitu Jemaja, Siantan, Midai, Serasan, Tambelan, Bunguran Barat dan Bunguran Timur. Mendekati kearah Selat Singapura didapati beberapa kawasan lain seperti Pulau Karimun, Kundur, Batam dan Belakang Padang. Semua kawasan ini termasuk kedalam Kabupaten Kepulauan Riau dan sangat popular dipanggil Riau Kepulauan.

Di bahagian daratan didapati Kabupaten (District) Indragiri Hilir, Indragiri Hulu, Kampar, Bengkalis dan Bandar Pekanbaru sebagai ibu pejabat Provinsi. Di bahagian daratan didapati juga beberapa sungai seperti Sungai Siak, Sungai Kampar, Sungai Indragiri, Batang (sungai) Kuantan dan Sungai Rokan. Sungai ini selain bermanfaat untuk perhubungan yang menghubungkan antar kawasan Kabupaten juga menjadi sumber kehidupan penduduk. Sungai yang banyak dipakai dalam pelbagai aktiviti (baik sosial maupun ekonomi) ialah Sungai Siak. Kawasan Riau daratan juga bercirikan kawasan perairan dan aliran sungai, seperti di Indragiri Hilir. Oleh itu, perkembangan kawasan daratan berkait rapat dengan ciri ini iaitu aktiviti yang sangat bergantung daripada kelancaran pengangkutan khasnya pengangkutan sungai (air) dan pengangkutan darat.

Rajah 3.1

Provinsi Riau sebelum dikuatkuasakan Provinsi Kepulauan Riau

Sementara ciri Riau Kepulauan sejak masa 1990 telah berkembang dengan pesat pengangkutan kapal cepat yang menghubungkan antara kawasan Riau Pesisir (di Pantai

Timur Sumatera) kepada kawasan Riau Kepulauan khususnya antara Dumai sehingga Tanjungbalai Karimun, Batam dan Tanjungpinang¹⁵⁴. Perkembangan pengangkutan laut yang pesat utamanya sejak pengembangan Pulau Batam pada tahun 1983 oleh suatu agensi khas yang bernama *Badan Otorita Pengembangan Daerah Industri Pulau Batam*. Sejak masa itulah kawasan Provinsi Riau mulai dikenal dan mengundang pelabur antara bangsa untuk datang ke Riau, baik Riau daratan maupun Riau Kepulauan. Sejak itu pula Provinsi Riau menjadi perbincangan serta perhatian orang ramai khususnya dalam aktiviti ekonomi dan projek-projek besar. Impaknya ialah Riau menjadi satu kawasan utama yang khas di antara kawasan-kawasan di Indonesia yang menjadi tumpuan pelabur (dalam maupun luar negara), destinasi penghijrahan serta projek-projek besar negara.

Mengikuti perkembangan Provinsi Riau maka boleh dikatakan bahawa perbezaan besar tersebut didapati pula perkembangan aktiviti ekonomi. Pada kawasan Riau Kepulauan aktiviti ekonomi yang khas ialah aktiviti perniagaan (*trade*) dan perkhidmatan (*services*). Aktiviti ini utamanya sangat khas bangkit ketika di Riau Kepulauan melalui Pulau Batam dikembangkan kawasan industri serta pelancongan antara bangsa termasuk di Pulau Bintan dan Karimun. Hal ini menempatkan Riau Kepulauan (Batam, Bintan, Karimun dan Kundur) menjadi pusat pertumbuhan dan kawasan perburuan ekonomi serta menjadi destinasi penghijrahan.

Sebaliknya di Riau Daratan ditandai dengan perkembangan industri (kilang) *pulp* serta perkebunan (agroindustri) khususnya perkebunan kelapa sawit. Selain daripada itu masih didapati suatu kawasan lainnya iaitu di Kecamatan Kateman Kabupaten Indragiri Hilir. Khususnya di Pulau Guntung dikembangkan Kilang oleh PT. Pulau Sambu dengan

¹⁵⁴ Ashaluddin Jilil, 1990. *Migrasi Penduduk ke Pulau Batam*. Tesis (unpublished), Yogyakarta, Fakultas Pasca Sarjana Universitas Gadjah Mada

Jadual 3.1

Taburan penduduk menurut Kabupaten/Kotamadya, luas kawasan dan kesesakan
Mengikut Banci 1990 dan SUPAS 1995

Kabupaten/Kota	Luas daerah (Km2)	Bilangan penduduk (jiwa)		densiti (jiwa/km2)	
		1990	1995	1990	1995
Indragiri Hulu	15,854.29	368,374	443,277	23	35
Indragiri Hilir	11,605.97	477,276	509,644	41	41
Kepulauan Riau	7,487.16	478,859	477,725	64	64
Kampar	27,908.32	569,910	673,246	20	22
Bengkalis	30,696.83	904,196	1,079,737	30	35
Pekanbaru	446.50	398,694	552,046	893	873
Batam	612.53	106,667	164,859	174	269
Riau	94,561.60	3,303,976	3,900,534	35	41

Sumber: Biro Pusat Statistik Indonesia, Provinsi Riau, 1992, 1996

Kadar pertumbuhan penduduk yang tinggi di Riau berkait rapat dengan geografi, dan aktiviti pembangunan ekonomi khasnya pelancongan. Di samping kawasan ini berhampiran dengan beberapa negara jiran di bahagian Barat Indonesia utamanya pesisir Timur Pulau Sumatera sehingga menempatkan Riau kepada kedudukan yang strategis. Negara-negara seperti: Singapura, Malaysia, Thailand, Vietnam, China dan Taiwan mengarahkan perhatiannya ke kawasan ini kerana ianya boleh dianggap sebagai pintu masuk dalam perniagaan antara bangsa. Geografi yang strategik tersebut kerana sempadan Provinsi Riau yang terbuka untuk berhubungan dengan beberapa negara jiran.

Kawasan Riau Kepulauan (juga dipanggil dengan Riau Lautan) sejak masa 1990 telah berkembang berbagai projek kerajaan pusat dan antara bangsa (khasnya Batam). Selari dengan itu, Pulau Bintan dengan kemas projek pelancongan yang bertaraf antara bangsa iaitu di kawasan Lagoi di Pulau Bintan. Pembinaan ragam projek dalam saiz antara bangsa tersebut merupakan wujud daripada adanya konsep kerjasama

pembangunan segi tiga pertumbuhan SIJORI yang pada akhirnya diubah menjadi IMS-GT.

Perkembangan sosial dan ekonomi di Riau baik di kawasan daratan maupun kepulauan terus berlangsung. Sedangkan di Pulau Batam terus meningkat di bawah kawalan Otorita Batam, selari dengan itu ikut pula dikembangkan satu kawasan baru yang dipanggil dengan nama BARELANG (*Batam, Rempang dan Galang*) yang dicadangkan sebagai sebuah kawasan pelancongan antara bangsa. Di Pulau Bintan kerana adanya pelaburan daripada Negara Singapura, menempatkan Riau Kepulauan (Pulau Bintan dan sekawasannya) menjadi pusat pertumbuhan ekonomi serta menjadi destinasi penghijrahan. Sebaliknya daerah Riau daratan ditandai dengan perkembangan *industry manufacturing* dan *pulp* serta pusat-pusat perkebunan besar (agroindustri) khususnya perkebunan kelapa sawit. Selain daripada ciri-ciri tersebut masih terdapat suatu pusat pertumbuhan lainnya iaitu di Kecamatan Kateman Kabupaten Indragiri Hilir. Kawasan ini dipanggil dengan nama Pulau Guntung yang dibina oleh *PT. Pulau Sambu* dengan ke-khas-an memproduksi minyak kelapa dan ragam keluaran lain yang diperolehi daripada bahan yang kesemuanya kelapa. Semua hal yang berasal dari pokok kelapa diolah iaitu mulai dari sabut, tempurung kelapa, air dan pokok kelapa.

Merujuk kepada fenomena tersebut, didapati beberapa kawasan kabupaten yang berkembang dengan pesat sebagai impak daripada perkembangan industrialisasi, perkhidmatan, perniagaan serta pelancongan. Selari dengan itu didapati kawasan yang lambat berkembang. Untuk kawasan Kepulauan Riau daerah yang berkembang dengan pesat diantaranya ialah: kawasan Tanjungbalai Karimun, Kundur dan Pulau Bintan. Kawasan Kabupaten Bengkalis merangkumi: Kecamatan Tebing Tinggi, Kecamatan

Mandau, Bandar Dumai dan Pinang Sebatang (lebih dikenal dengan panggilan Perawang) serta Bagan Batu (yang bersempadan dengan Provinsi Sumatera Utara).

Wilayah Kabupaten Daerah Tingkat II (district) sebelumnya masing-masingnya membawahi pula Kecamatan (sub-district) seperti pada Jadual 3.2 di bawah.

Jadual 3.2
Kabupaten dan Kecamatan di Riau daripada tahun 1990

Kabupaten/Kota				
No	Indragiri Hulu	Indragiri Hilir	Kepulauan Riau	Kampar
	<i>Kecamatan-kecamatan</i>	<i>Kecamatan-kecamatan</i>	<i>Kecamatan-kecamatan</i>	<i>Kecamatan-kecamatan</i>
1	Kuantan Mudik	Keritang	Singkep	Rokan IV Koto
2	Kuantan Hilir	R e t e h	Lingga	XIII Koto Kampar
3	Singingi	Enok	Senayang	Kampar Kiri
4	Kuantan Hilir	Tanah Merah	Galang	Kampar
5	Cerenti	Kuindra	M o r o	Bangkinang
6	Peranap	Tembilahan	Kundur	Tandun
7	Pasir Penyu	Tempuling	Karimun	Rambah
8	Siberida	Batang Tuaka	Bintan Utara	Tembusai
9	Rengat	Gaung Anak Serka (GAS)	Bintan Timur	Kepenuhan
10		Mandah	Jemaja	Kunto Darussalam
11		Kateman	Tambelan	Siak Hulu
12			Siantan	Langgam
13			Midai	Pangkalan Kuras
15			Bunguran Barat	Bunut
16			Serasan	Kuala Kampar
17			Bunguran Timur	
18			Tanjungpinang Barat	
19			Tanjungpinang Timur	

Sumber: Biro Pusat Statistik Indonesia, 1992

Kabupaten/Kotamadya			
Nomor	Kotamadya Pekanbaru	Bengkalis	Kotamadya Batam
	<i>Kecamatan-kecamatan</i>	<i>Kecamatan-kecamatan</i>	<i>Kecamatan-kecamatan</i>
1	Tampan	Mandau	Belakang Padang
2	Bukit Raya	S i a k	Batam Barat
3	Lima Puluh	Sungai Apit	Batam Timur
4	S a i l	Tebing Tinggi	
5	Pekanbaru Kota	M e r b a u	
6	Sukajadi	Bengkalis	
7	Senapelan	Bukit Batu	
8	R u m b a i	Tanah Putih	
9		K u b u	
10		Bangko	
11		Bukit Kapur	
12		R u p a t	
13		Dumai Barat	
14		Dumai Timur	

Sumber: Biro Pusat Statistik Indonesia, 1992

Di Kabupaten Indragiri Hilir ialah kawasan Pulau Guntung (Kecamatan Kateman), Bandar Tembilahan (pusat pejabat Kabupaten Indragiri Hilir) dan Kecamatan Tanah Merah (Kuala Enok). Kotabaru Siberida dan Kecamatan Kritang di kawasan Kabupaten Indragiri Hulu. Sementara itu Bandar (Kotamadya) Pekanbaru sebagai ibu pejabat Provinsi Riau semakin berkembang pula kilang (manufacturing), perniagaan serta perkhidmatan. Di daerah Kabupaten Kampar ialah Pangkalan Kerinci dan Ujung Batu. Sementara itu kawasan Kabupaten Indragiri Hulu didapati Kecamatan Pasir Penyau (Air Molek), serta Kecamatan Siberida iaitu merupakan kawasan yang berkembang di bahagian Timur Provinsi Riau.

Semua hal di atas berimpak pula kepada perkembangan penduduk di kawasan tersebut, maknanya penghijrahan terus berlangsung dan masuk ke Riau. Berdasarkan hal

tersebut keadaan penduduk menurut masing-masing Kabupaten daerah tingkat II boleh disimak pada Jadual 3.3.

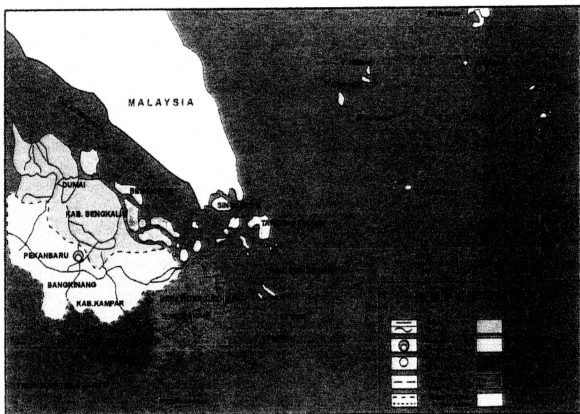
Pertumbuhan penduduk bandar-bandar di Riau daripada beberapa dekad menunjukkan kepada bilangan yang terus bertambah. Meskipun didapati adanya kawasan Kabupaten dan Bandar (termasuk daerah pemekaran) bilangan peratus penduduk yang tinggal di bandar dengan nilai yang tetap dan ada pula dengan bilangan yang turun namun secara nisbah bilangannya menaik. Hal ini tampak jika dilihat perkembangannya dalam beberapa dekad. Pada kurun 1971-1980 purata pertumbuhan penduduk perbandaran sebesar 1.53 peratus setiap tahun. Kurun 1980-1990 naik menjadi 2.67 peratus setiap tahun. Dari pelbagai notes yang boleh dicatat sejak tahun 1930 hingga tahun 1990, meskipun kadar pertumbuhannya naik turun, namun kenaikannya memang cukup tinggi. Kenaikan ini diambil kira akan semakin meningkat pada masa-masa yang akan datang.

Rajah 3.2

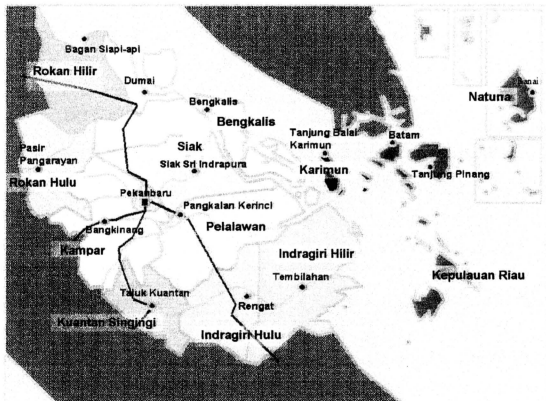
Map Provinsi Riau sebelum masa 1999 (Sebelum Otonomi)

PROPINSI RIAU

Notes: Map Provinsi Riau sebelum Undang-undang nombor 53 Tahun 1999 dikuat kuasakan

Rajah 3.3
Map Provinsi Riau sejak sistem Otonomi [desentralisasi]

Kabupaten dan kota di Provinsi Riau tahun 2001
(Sumber: Bakosurtanal, Atlas Sumber Daya Nasional, 2000)

3.3. Demography

Provinsi Riau merupakan satu dari empat provinsi di Indonesia dengan kadar pertumbuhan penduduk yang tinggi iaitu 4.25 peratus¹⁵⁶ purata setiap tahun. *Hasil Survei Penduduk antar Sensus* (SUPAS) pada tahun 1995 kadar pertumbuhan penduduk dalam kurun 1990-1995 mencapai 3.57 peratus purata setiap tahun. Kadar ini masih mengacu kepada kadar pertumbuhan yang masih tinggi jika dibandingkan dengan kadar pertumbuhan penduduk secara nasional maupun provinsi lainnya di Indonesia.

Jadual 3.3
Penduduk Riau mengikut Daerah Tingkat II Tahun 1990-1996

No	Kabupaten/Kodya	1990		1996		Perubahan	
		Absolut	relatif	Absolut	Relatif	Absolut	Relatif
1	Indragiri Hulu	367,470	11.20	443,277	11.36	75,807	+ 0.16
2	Indragiri Hilir	477,958	14.57	509,644	13.07	31,686	+1.50
3	Kepulauan Riau	458,463	13.97	477,725	12.25	19,262	+1.72
4	Kampar	567,790	17.31	673,246	17.26	105,456	+ 0.05
5	Bengkalis	903,919	27.55	1,079,737	27.68	175,818	+ 0.13
6	Pekanbaru	398,621	12.15	552,046	14.15	153,425	+ 2.00
7	Batam	106,825	3.26	164,859	4.23	58,034	+ 0.97
	Riau	3,281,046	100	3,900,534	100	619,488	

Sumber: Biro Pusat Statistik Indonesia, 1992, 1996.

Kadar pertumbuhan yang tinggi berkait rapat dengan geografi dan aktiviti pembangunan ekonomi. Selain itu, Provinsi Riau sangat dekat dengan beberapa negara tetangga utamanya di belahan Timur Indonesia khasnya kepada pesisir Timur Pulau Sumatera sehingga mendudukan Riau kepada kedudukan yang strategik. Banyak negara seperti: Singapura, Malaysia, Thailand, Korea dan Republik Rakyat China mulai

¹⁵⁶ Biro Pusat Statistik Indonesia, 1997. *Penduduk Indonesia menurut Hasil Survei Penduduk antar Sensus (SUPAS) Tahun 1995*. Jakarta, BPS

menolehkan pandangnya kekawasan ini sebagai pintu masuk perniagaan antara bangsa. Menyimak kepada keadaan ini boleh di jangka banyaknya hasil industri dari negara-negara tersebut, khasnya hasil industri elektrik dan otomotif.

Jadual 3.4

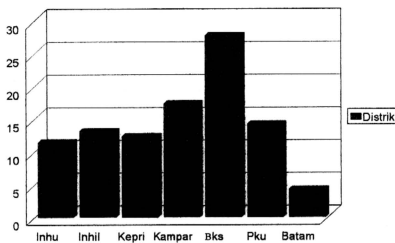
Kadar pertumbuhan penduduk Provinsi Riau mengikut kawasan
Kabupaten/Kotamadya daripada tahun 1971-1995.

Kabupaten Dati II/Kodya	Kadar pertumbuhan (%)			
	1961-1971	1971-1980	1980-1990	1990-1995
Indragiri Hulu	2.53	1.67	4.86	3.74
Indragiri Hilir	2.53	3.70	1.84	1.32
<i>Kepulauan Riau</i>	1.75	2.79	1.20	0.83
Kampar	2.16	2.79	4.62	3.41
Bengkalis	3.59	3.25	4.79	3.56
Pekanbaru	7.51	2.79	7.91	6.51
Batam	-	-	-	8.87
Propinsi Riau	2.93	3.11	4.31	3.47

Sumber: Diolah dari pelbagai maklumat dan penerbitan Biro Pusat Statistik Indonesia, Tahun 1971, 1982, 1992 dan Tahun 1996

Perubahan bilangan penduduk bandar-bandar di Riau merujuk kepada beberapa hal yang harus dicermati iaitu *pertama*:: polisi kerajaan pusat yang sentralistik dan Pihak Berkuasa Tempatan (PBT) khasnya Bandar yang tidak boleh me-menej bandar di wilayah pemerintahannya menyebabkan berlangsungnya pemusatan pembangunan di banyak kawasan bandar. Ekorannya urbanisasi berlangsung dengan cepat dan wujudlah ragam bentuk petempatan di perbandaran. Petempatan tersebut meningkat selari dengan pertumbuhan rumah-tangga (*house hold*) sebagai impak daripada polisi pembangunan yang sentralistik.

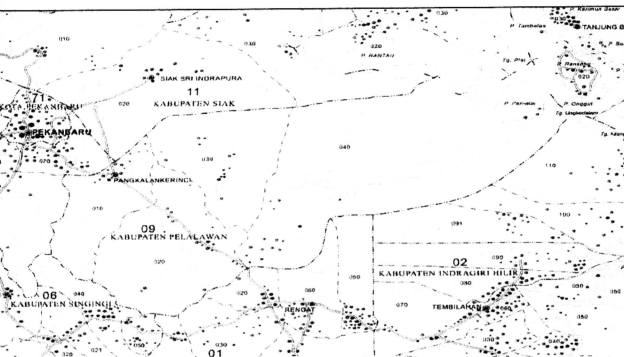
Rajah 3.4
Taburan Penduduk Provinsi Riau mengikut Kawasan Tahun

BPS, 1997

Notes: Inhu : Indragiri Hulu
 Inhil : Indragiri Hilir
 Kepri : Kepulauan Riau
 Kampar: Kampar
 Bks : Bengkalis
 Pku : Pekanbaru
 Batam : Batam

Rajah 3.5
Taburan Penduduk Provinsi Riau semasa Otonomi

Notes: Taburan penduduk dengan saiz: • 10; • 100; • 1000; • 10.000; • 100.000 orang

Seterusnya pada bandar-bandar sedang dan bandar raya terjadi pembangunan rumah baik melalui cara KPR (*Kredit Pemilikan Rumah*) daripada Bank Tabungan Negara ataupun *real-estat* daripada pihak pemaju. Kedua: kawasan pembenaan rumah khasnya *perumnas* (ini yang selalu dipanggil dengan *Perumahan Nasional*) membena dengan rumah tipe kos rendah, di Indonesia dipanggil RSS dan RS (*Rumah Sangat Sederhana* dan *Rumah Sederhana*) dan perumahan tipe RSS dan RS, kerana menginginkan lahan murah (*profit oriented*) pihak pengembang ataupun BTN cenderung

memilih di tempat-tempat jauh daripada pusat bandar (*sub-urban*). Impaknya ialah kawasan pinggiran mendapat tekanan daripada penduduk pusat bandar dan daripada pelbagai kes pihak berkuasa tempatan (PBT) melakukan aktiviti *perluasan kawasan (reclassification)*. Ketiga: terjadi kecenderungan pergeseran permukiman penduduk dari wilayah pusat bandar ke kawasan pinggiran. Ini dikeranakan oleh kesesakan yang sangat dan tidak lagi memberikan keselesaan persekitaran yang nyaman kepada kawasan permukiman pusat bandar. Berkenaan hal ini jika ditilik daripada hal ehwal kesihatan, polusi (kebisingan dan alam persekitaran) memang wujud pada tempat-tempat sebagai pusat aktiviti seperti: bisnis, pendidikan, perniagaan dan pejabat-pejabat kerajaan. Lain dari itu didapati keadaan bahawa perkembangan bandar yang sedang berlangsung khususnya di Riau selari dengan keadaan *drainase yang buruk, kumuh, pengangkutan yang buruk, kekurangan sumber air bersih dan kualiti udara yang kotor serta perkara sampah yang tidak pernah selesai* (Bagong, 1995).

Keempat, perkembangan bilangan penduduk selari dengan perkembangan bandar dan begitu juga sebaliknya (timbal-balik). Dalam hubungan ini termasuk di dalamnya penghijrahan. Penduduk pendatang (*migran*) berusaha mencari tempat-tempat tinggal yang mengikuti keperluan serta pendapatan yang berkebolehan beserta aktiviti yang dimasuki. Mencari perumahan di dalam bandar harus menghadapi cabaran dengan kos yang tinggi. Oleh itu banyak pendatang suka ataupun tidak suka mencari dan memilih kawasan perumahan di tepi bandar. Indikasi ini merujuk kepada asumsi bahawa kost rumah lebih murah di kawasan pinggiran bandar jika di banding dengan kawasan pusat bandar. Atau sekiranya ingin memilih duduk berdekatan dengan pusat bandar kemungkinan hanya mencari rumah kos rendah dan ini boleh dilakukan bila menghuni kawasan

rumah kumuh (*slums*) ataupun *setinggalan* (*Squatter*). Kelima; perubahan peratus penduduk yang sangat tajam pada tahun 1990 dan 1995 disebabkan oleh pelbagai aktiviti pengembangan dan pembinaan antar kawasan dalam konteks polisi pembangunan ekonomi seperti *Sijori* (Singapura Johor dan Riau, kemudian menjadi IMS-GT), segi tiga pertumbuhan utara seperti Sumatera Utara, Malaysia dan Thailand. Selain itu ialah adanya kecenderungan terhadap pergeseran sektor ekonomi masing-masing kawasan iaitu menitik beratkan kepada sektor *S [services]* dan *M [Manufacturing]* dan *Trade [Perniagaan]*.

Jadual 3.5
Penduduk Provinsi Riau mengikut Kabupaten/Kota banci 1990 dan 2000¹⁵⁷

No	Kabupaten/Kota	1990		2000		Perubahan	
		Absolut	Relatif	Absolut	Relatif	Absolut	Relatif
1	Indragiri Hulu	367,470	11.20	247,306	5.20	-120,164	7.0
2	<i>Kuantan Singingi</i>	--	--	216,732	4.56		
3	Indragiri Hilir	477,958	14.57	555,701	11.69	+ 77,743	3.2
4	Kampar	567,790	17.31	447,157	9.40	-120,633	7.3
5	<i>Pelalawan</i>	--	--	152,949	3.22		
6	<i>Rokan Hulu</i>	--	--	265,686	5.59		
7	Bengkalis	903,919	27.55	520,241	10.94	-383,678	16.11
8	<i>Siak</i>	--	--	238,786	5.02		
9	<i>Rokan Hilir</i>	--	--	352,299	7.41		
10	<i>Dumai</i>	--	--	173,188	3.64		
11	Kepulauan Riau	458,463	13.97	319,482	6.72	-138,981	6.95
12	<i>Karimun</i>	--	--	164,770	3.46		
13	<i>Natuna</i>	--	--	78,081	1.64		
14	Pekanbaru	398,621	12.15	585,440	1.31	+186,819	10.04
15	Batam	106,825	3.26	437,358	9.20	+330,533	6.0
	Provinsi Riau	3,281,046	100	4,755,176	100	1,474,130	--

Sumber: Biro Pusat Statistik Indonesia, *Penduduk Riau Hasil Sensus Penduduk Tahun 1990*, Jakarta, 1992. Badan Pusat Statistik Indonesia, Provinsi Riau, *Penduduk Provinsi Riau Hasil Sensus Penduduk Tahun 2000*, Pekanbaru, 2001

¹⁵⁷ Provinsi Riau selepas dikuatkuasakan Undang-undang Nombor 53 Tahun 1999 tentang Kawasan Otonom

Makna lebih jauh ialah adanya taburan penduduk yang tidak merata khasnya antar kawasan Kabupaten dan bandar-bandar di Riau. Di samping itu, suatu usaha yang serius harus pula digalakkan oleh Pemerintah Provinsi dan Kabupaten beserta PBT dalam upaya pembenahan perumahan bukan sahaja kepada pengurusan, tetapi juga kepada pelayanan. Hal dimaksud mengkait secara langsung dengan plan yang bersangkut paut dengan kemudahan awam dan penyokong kehidupan masyarakat.

Jadual 3.6
Provinsi Riau mengikut Kabupaten dan Kota, luas dan pusat pentadbiran

	Kabupaten-Kota	Sejak Tahun 1999	Luas (km ²)	Pusat pentadbiran
	Sebelum Undang-undang nombor 22 thn 1999			
1.	Bengkalis	Rokan Hilir	8.882	Bagan Siapi-api
2.		Bengkalis	11.614	Bengkalis
3.		Siak	8.423	Siak
4.		Dumai	1.727	Dumai
5.	Kampar	Kampar	9.757	Bangkinang
6.		Rokan Hulu	6.164	Pasir Pengerayan
7.		Pelalawan	11.988	Pangkalan Kerinci
8.	Indragiri Hulu	Indragiri Hulu	8.148	Rengat
9.		Kuantan Singingi	7.656	Taluk Kuantan
10	Indragiri Hilir	Indragiri Hilir	11.606	Tembilahan
11	Pekanbaru	Pekanbaru	446	-
Kawasan Riau Kepulauan				
1.	Kepulauan Riau	Kepulauan Riau	2.940	(anjuran) Teluk Bintan (saat sekarang masih di bandar T.Pinang)
2.		Natuna	2.724	Natuna
3.		Karimun	841	Tanjungbalai Karimun
4.		Batam	1.525	Batam
5.		Tanjung Pinang ¹⁵⁸	70	Tanjungpinang

BPS Riau dalam Angka 2000

¹⁵⁸ Luas Tanjungpinang sama dengan luas Tanjungpinang pada saat masih sebagai Kota Administratif. Diskusi mengenai perbezaan luas wilayah Riau terus berlangsung, dengan penghitungan resmi dan tidak resmi yang beragam antara 9.5 juta hektar dan 10.0 juta hektar. Bilangan yang pertama selalu dipakai dalam pelbagai pembentangan rasmi.

Selepas tahun 1999, dengan wujudnya Undang-undang nombor 53 Tahun 1999 Provinsi Riau menjadi 15 Kabupaten/Kota. Didapati 2 Kabupaten yang tidak dipecah iaitu, Kabupaten Indragiri Hilir dan Kota (Bandar) Pekanbaru. Taburan dari pemecahan kawasan ada pada senarai jadual 3.6

Semakin mengeciknya kawasan selepas Otonomi di kuatkuasakan maka akan semakin memudahkan untuk mengurus kawasan masing-masing. Namun meskipun begitu masih banyak persoalan yang berhimpit-himpit kepada Pihak Berkuasa Tempatan manakala Otonomi diberlakukan. Pelbagai persoalan tersebut ialah: sempadan antara PBT, infrastruktur, Kualiti Sumber Manusia, kesihatan beserta urusan pelayanan awam.

Walaupun dirasakan pelbagai persoalan yang membelit kepada Pihak Berkuasa Tempatan sejak Otonomi di berlakukan, pada hakikatnya merupakan suatu keberuntungan serta kemenangan besar bagi daerah tempatan. Hal ini ramai dikatakan oleh kaki tangan daripada pihak berkuasa tempatan bahawa Otonomi telah memberikan peluang yang sangat lapang utamanya bagi anak-anak tempatan (khususnya kaum Melayu) untuk memerintah dinegerinya sendiri. Kerana selama Pemerintah Orde Baru berkuasa yang memegang pucuk kekuasaan boleh dikatakan tidak pernah memberikan peluang kepada anak-anak jati diri Melayu. Oleh itu, apapun persoalan beserta perkara-perkara yang terbabit dengan polisi pembangunan daerah tempatan masa kini adalah suatu peluang emas bagi anak-anak Melayu untuk memajukan serta menjayakan negerinya masing-masing.

Jadual 3.7

Kawasan Provinsi Riau selepas dipecah mengikuti Undang-undang
Nombor 53 Tahun 1999

	Wilayah Otonom ¹⁵⁹	Kabupaten/Kota baru ¹⁶⁰	Luas [Km2]	Bilangan ¹⁶¹		Bilangan Penduduk
				Kecamatan	Desa	
1	Indragiri Hulu		8.198,26	6	129	247.306
2		<i>Kuantan singingi</i>	7.656,03	6	199	216.732
3	Indragiri Hilir		8.881,59	12	117	555.707
4	Kampar		8.846,80	8	142	447.157
5		<i>Pelalawan</i>	11.987,90	4	80	152.949
6		<i>Rokan Hulu</i>	6.887,68	7	97	265.686
7	Bengkalis		11.614,78	8	146	520.241
8		<i>Siak</i>	8.423,08	3	89	238.786
9		<i>Rokan Hilir</i>	8.881,59	5	89	352.299
10		<i>Dumai</i>	1.728	3	22	173.188
11	Kepulauan Riau		3.992,78	9	63	319.482
12		<i>Karimun</i>	840,59	3	30	164.770
13		<i>Natuna</i>	2.723,79	6	40	78.081
14	Batam		612,53	8	51	437.358
15	Pekanbaru		633,26	8	48	585.440
	Riau		94.561,60	34.198	40.198	4.755.176

Sumber: Badan Pusat Statistik Provinsi Riau, *Ringkasan Hasil Sensus Penduduk 2000 Provinsi Riau 2002*

Badan Pusat Statistik Provinsi Riau, 2001. *Hasil Survei Sosial Ekonomi Nasional Riau 2000*

3.4. Pendidikan

Satu perkara yang selalu menjadi persoalan di daerah-daerah (pihak berkuasa tempatan) selama Orde Baru berjaya ialah keterbelakangan sumber manusia, utamanya pendidikan. Perkara pendidikan merupakan isu khas kepada semua bahagian Pihak Berkuasa Tempatan yang kait mengkait dengan pengurusan pentadbiran, kualiti Sumber

¹⁵⁹ Daerah Otonom mengikuti Undang-undang nombor 53 Tahun 1999

¹⁶⁰ Daerah Otonom yang baru sejak Undang-undang nombor 53 Tahun 1999 dikuatkuasakan

¹⁶¹ Banci Tahun 2000

Manusia beserta pengembangan kejayaan kedepan. Berkenaan dengan kualiti sumber manusia boleh didekati dari paras pendidikan yang ditamatkan oleh seseorang. Jadual 3.7 sehingga sampai kepada jadual 3.14 memberikan maklumat perihal pendidikan yang berkait rapat dengan kualiti sumber manusia di Riau.

Sebelum memasuki masa-masa keruntuhan Orde Baru, kualiti Sumber Manusia di Provinsi Riau majoritinya ada pada paras pendidikan Sekolah Dasar. Di Indonesia sistem pendidikan yang dipakai melalui tiga peringkat menjelang memasuki ke Universiti. Peringkat dimaksud ialah: Sekolah Dasar (selama 6 tahun), Sekolah Menengah Pertama atau SMTP (3 tahun) Sekolah Menengah Atas atau SMU (selama 3 tahun) selepas ini baru boleh meneruskan ke peringkat Universiti. Sekolah Dasar merupakan sekolah yang paling bawah dari lapisan pendidikan yang ada. Oleh itu, mencermati kualiti sumber manusia kalau didekati dari paras pendidikan, di Riau boleh disimak pada jadual 3.8.

Jadual 3.8
Taburan penduduk berumur 10 tahun keatas mengikut paras
Pendidikan Banci Tahun 1990 dan SUPAS 1995

Paras Pendidikan	1990			1995		
	Jantina			Jantina		
	Lelaki	Prmpuan	Semua	Lelaki	Prmpuan	Semua
Tdk/blm pernah sekolah	6.50	14.91	10.61	3.21	8.08	5.61
Tdk/belum tamat SD	36.31	37.38	36.83	28.10	29.26	28.67
SD	29.51	27.16	28.83	33.62	34.72	34.16
SMTP Umum	12.10	9.79	10.96	14.96	12.00	13.50
SMTP Kejuruan	1.20	1.34	1.26	1.15	1.69	1.42
SMTA Umum	7.54	4.75	6.17	10.94	7.54	9.26
SMTA Kejuruan	5.11	3.61	4.38	5.69	4.82	5.26
Diploma I/II	0.28	0.33	0.29	0.25	0.33	0.29
Akademi/D III	0.59	0.34	0.51	0.73	0.66	0.69
Universitas	0.86	0.39	0.63	1.36	0.90	1.13
Jumlah	100	100	100	100	100	100
(N)	1,196,013	1,143,200	2,339,213	1,490,051	1,444,054	2,934,105

Sumber: Biro Pusat Statistik Indonesia, Tahun 1992, 1996, Jakarta

Merujuk kepada masing-masing kawasan (Kabupaten/Kotamadya atau Distric) banci tahun 1990 majoritinya hanyalah menamatkan pada paras Sekolah Dasar (SD). Selain itu kepada semua kawasan Kabupaten/Kotamadya masih lagi didapati penduduk yang telah berumur 10 tahun ke atas yang belum menamatkan Sekolah Dasar. Maklumat ini boleh diperhatikan kepada semua kawasan perbandaran bahawa perkara sekolah masih merupakan persoalan yang berketerusan. Di kawasan perbandaran hanya beberapa bilangan Kabupaten/Kotamadya sahaja yang keadaan kualiti sumber manusianya yang boleh menamatkan pendidikan kepada paras Universiti. Antara lain ianya didapati pada kawasan Batam, Pekanbaru dan Kampar. Secara majoritinya di Provinsi Riau hanyalah 2.44 peratus penduduk yang berumur 10 tahun keatas kepada paras pendidikan di Universiti.

Semua hal di atas bila ditelaah daripada fenomena empiri bahwasanya di Riau telah pernah berlangsung penghijrahan yang mengikut plan dari Kerajaan Pusat. Plan itu dipanggil dengan plan Transmigrasi iaitu penghijrahan yang di plankan oleh Jakarta dengan menempatkan orang-orang dari Pulau Jawa keluar Pulau Jawa. Adapun kawasan-kawasan yang menjadi pentempatan transmigrasi itu seperti di Kalimantan, Sumatera di antaranya ada di Riau. Oleh itu, masuknya para transmigran ke Riau, pada amnya mereka ini ramai tidak sekolah dan anak-anak mereka tidak lagi melanjutkan sekolah. Ini dikeranakan bahawa di daerah penempatan itu belum disediakan sekolah-sekolah untuk anak-anak mereka. Ramai pakar ketika itu menyebutkan bahawa plan transmigrasi yang dilakukan sama dengan memindahkan kebodohan di daerah petempatan transmigran tersebut.

Jadual 3.9.
Taburan Peratus paras pendidikan penduduk Riau banci Tahun 1990

Perbandaran

Paras Pendidikan	Kabupaten/Kota								Bilangan	
	Indragiri Hulu	Indragiri Hilir	Kep. Riau	Kampar	Bengkalis	Pekanbaru	Batam		Riau	
Tdk/belum pernah Sekolah	5.28	6.66	13.50	2.16	5.78	1.86	5.83		6.15	
Tdk/belum tamat SD	22.59	26.16	30.82	19.30	23.75	16.74	20.25		22.68	
Tamat SD	27.66	33.98	28.01	32.88	29.07	23.57	27.28		27.18	
SMTp Umum	17.79	15.30	13.52	19.08	18.06	21.51	14.66		17.76	
SMTp Kejuruan	2.87	4.01	1.62	3.37	1.34	1.48	0.94		1.64	
SMTA Umum	8.22	6.95	4.84	9.78	11.45	21.01	16.29		13.21	
SMTA Kejuruan	9.72	5.47	6.20	9.45	8.00	8.68	10.66		8.00	
Diploma I/II	1.64	0.32	0.43	0.79	0.65	0.62	1.00		0.63	
Diploma III	2.14	0.52	0.53	2.02	1.03	1.42	1.28		1.10	
Universitas	2.08	0.64	0.53	1.16	0.87	3.13	1.79		1.65	
Jumlah	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00		100.00	
N	18,000	40,605	174,359	21,434	197,278	258,085	68,535		778,296	

Perdesaan

Paras Pendidikan	Kabupaten/Kota						Bilangan Riau
	In. Hulu	In. Hilir	Kep. Riau	Kampar	Bengkalis	Pekanbaru	Batam
Tdk/belum pernah Sekolah	14.88	13.61	17.50	9.74	12.68	3.22	22.68
Tdk/belum tamat SD	42.49	49.29	47.69	44.58	41.20	17.49	52.48
Tamat SD	25.85	26.71	27.70	29.38	32.31	32.03	18.66
SMTP Umum	8.73	5.56	3.52	8.19	8.38	19.65	2.24
SMTP Kejuruan	0.96	1.41	0.51	1.53	0.74	1.47	0.26
SMTA Umum	3.32	1.64	0.83	2.75	2.51	15.25	1.76
SMTA Kejuruan	3.15	1.60	2.12	3.37	1.85	8.34	1.82
Diploma I/II	0.22	0.06	0.05	0.18	0.14	0.20	0.02
Diploma III	0.22	0.06	0.05	0.15	0.11	1.38	0.00
Universitas	0.19	0.06	0.02	0.14	0.09	0.98	0.07
TT	-	0.01	-	-	-	-	-
Jumlah	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
N	244,414	297,227	168,222	371,266	429,090	40,986	9,712
							1,560,917

Jadual 3.10
Taburan Paras Pendidikan Provinsi Riau mengikuti Kawasan Tahun 1995

Perbandaran

Paras Pendidikan	Kabupaten/Kota							Bilangan
	In. Hulu	In. Hilir	Kep. Riau	Kampar	Bengkalis	Pekanbaru	Batam	
Tdtk/blm pernah Sekolah	0.61	2.33	4.69	4.07	2.14	1.53	1.09	2.38
Tdtk/blm tamat SD	27.27	24.31	19.01	23.05	19.05	13.12	17.69	17.76
Tamat SD	26.06	37.21	33.50	33.56	28.97	23.18	29.15	28.41
SMTP Umum	19.39	14.16	19.90	10.17	20.86	18.83	16.92	18.63
SMTP Kejuruan	3.33	0.85	1.54	2.71	2.59	1.37	0.60	1.74
SMTA Umum	13.03	10.57	13.03	11.86	17.14	23.22	18.61	17.74
SMTA Kejuruan	5.45	6.98	6.80	10.85	7.22	10.97	9.93	8.78
Diploma I/II	1.52	0.21	0.24	1.02	0.68	0.75	0.49	0.64
Diploma III	2.12	1.48	0.65	0.34	0.79	2.28	2.29	1.48
Universitas	1.21	1.90	0.65	2.37	0.56	4.76	3.22	2.44
Jumlah	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
N	49,170	41,151	203,940	59,885	226,185	343,072	108,088	1,031,491

Perdesaan

Paras Pendidikan	Kabupaten/Kota							Bilangan
	In. Hulu	In. Hilir	Kep. Riau	Kampar	Bengkalis	Pekanbaru	Batam	
Tdk/belum pernah sekolah	9.36	5.36	13.81	7.67	5.50	2.40	25.30	7.35
Tdk/belum tamat SD	34.11	35.45	41.04	35.11	34.46	16.22	41.46	34.59
Tamat SD	36.91	41.42	32.16	35.56	39.29	30.33	24.70	37.28
SMTP Umum	10.94	11.47	7.89	10.58	10.76	14.71	3.35	10.72
SMTP Kejuruan	0.49	0.75	0.77	1.26	2.03	1.50	0.91	1.24
SMTA Umum	4.29	3.06	1.97	5.16	4.54	17.12	1.22	4.67
SMTA Kejuruan	3.06	2.16	2.25	4.08	2.90	11.11	1.52	3.35
Diploma I/II	0.25	0.05	0.05	0.13	0.05	-	0.91	0.10
Diploma III	0.39	0.14	-	0.27	0.19	1.50	-	0.27
Universitas	0.20	0.14	0.05	0.18	0.29	5.11	0.61	0.42
Jumlah	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
N	280,002	346,701	173,375	437,080	561,512	85,248	18,696	1,902,614

Sumber: Badan Pusat Statistik Indonesia (BPS), 1997. Penduduk Riau Menurut Hasil Survei Penduduk Antar Sensus (SUPAS), Jakarta, 1995
Taburan Pendidikan Tahun 1995

Notes: SD : Sekolah Dasar
SMTP : Sekolah Menengah Tingkat Pertama
SMTA : Sekolah Menengah Tingkat Atas

Kawasan yang jauh dari bandar-bandar di Riau (dipanggil kawasan pedesaan) keadaannya lebih teruk. Masih lagi didapati penduduk yang berumur 10 tahun ke atas yang tidak ataupun belum pernah sekolah dengan peratus yang cukup besar. Peratus yang tinggi didapati pada kawasan Kepulauan Riau dan Batam. Dimafhumkan bahawasanya ketika Orde Baru berkuasa diberlakukan plan penghijrahan penduduk dari kawasan-kawasan sesak di Pulau Jawa keluar daripada Pulau Jawa. Plan tersebut dipanggil *transmigrasi* dan pengikut daripada program tersebut dipanggil *transmigran*. Dalam kurun 25 tahun tepatnya mulai daripada *PELITA I* sehingga sampai kepada *PELITA VI* di Provinsi Riau¹⁶² telah ditempatkan *transmigran* dengan bilangan 113,540 kepala keluarga (ketua isi rumah) dengan bilangan 474,370 orang. Bilangan ini ialah plan yang boleh dilakukan daripada target pemindahan seramai 143,356 ketua isi rumah.

Senarai daripada bilangan transmigran yang dipindahkan dari Pulau Jawa ke Provinsi Riau ada pada Jadual 3.11.

Penghijrahan yang diberlakukan mengikuti plan transmigrasi di tempatkan kepada kawasan-kawasan yang jauh dari kawasan petempatan penduduk tempatan. Hal ini memberikan keadaan yang tidak menyedapkan kepada orang-orang yang sudah dipindahkan tersebut, dikeranakan tidak adanya kemudahan yang mengikuti serta yang diberikan kepada mereka. Kemudahan tersebut ialah: belum adanya sekolah, hospital, pasar awam beserta kemudahan lain. Ramai kawasan petempatan transmigran juga belum disediakan bekalan elektrik, air bersih, pengangkutan beserta tempat ibadah. Oleh itu, ramai daripada bilangan kaum transmigran tidak lagi mensekolahkan anak-anak

¹⁶² Analisis ini boleh didapati di dalam pembahasan *Master Plan Riau 2020*, hasil kajian Pusat Penelitian Industri dan Perkotaan [PPIP] Universitas Riau bersama-sama dengan P.T. Townland International dan Pemerintah Provinsi Riau. Pembelanjaan daripada kajian ini sepenuhnya disokong oleh PT. CPI pada tahun 2001 sehingga 2002.

mereka di tempat yang baru. Pengkajian Alimandan¹⁶³ dan kawan-kawan kepada beberapa kawasan petempatan transmigrasi ini menyebutkan bahawa ramai bilangan anak-anak mereka terpaksa menghentikan sekolahnya dikeranakan tidak adanya sekolah. Untuk pergi ke sekolah pada lain kawasan jaraknya sangatlah jauh. Plan penghijrahan yang ditaja oleh Kerajaan Pusat inilah ketika banci berlangsung majoritinya berada pada paras pendidikan yang rendah.

Jadual 3.11

Bilangan Transmigran yang masuk ke Provinsi Riau

No	Kurun	Target Ketua isi rumah	Bilangan yang pindah	
			Ketua isi rumah	Bilangan (orang)
1	Pra PELITA ¹⁶⁴	100	102	478
2	PELITA I	598	2,712	2,712
3	PELITA II	3,100	3,100	13,386
4	PELITA III	42,419	39,164	167,179
5	PELITA IV	46,688	26,285	110,087
6	PELITA V	45,092	38,933	158,087
7	PELITA VI	5,359	5,359	22,231
	Semua	143,356	113,540	474,370

Sumber: BPS, 1995. Riau Dalam Angka, 1995. Pemerintah Provinsi Riau bekerjasama dengan Biro Pusat Statistik Provinsi Riau dengan Bappeda Daerah Tingkat I Riau, Pekanbaru

¹⁶³ Alimandan, dkk, 1991. *Kehidupan Masyarakat Transmigrasi di Kabupaten Kampar (unpublished)*. Pekanbaru, Pusat Penelitian Universitas Riau, pp 47-56

¹⁶⁴ Pra PELITA maknanya penghijrahan yang dilaksanakan oleh Kerajaan Pusat mengikut plan Nasional sebelum plan REPELITA (Rencana Pembangunan Lima Tahun) di tubuhkan.

Mengikuti maklumat dan notes daripada pelbagai banci yang pernah dilakukan penduduk Provinsi Riau mengikuti paras pendidikan mereka seperti pada jadual di bawah.

Paras pendidikan yang mulai merujuk kepada keadaan yang lebih baik tetapi masih merujuk kepada lambatnya perbaikan pendidikan di Riau. Perkara ini semakin jelas lagi bila dibezakan antara kawasan perbandaran dan perdesaan. Senarai pada Jadual 3.11 menunjukkan perbezaan tersebut.

Walaupun memasuki tahun 1995 didapati perubahan bilangan penduduk yang menamatkan paras pendidikan pada Sekolah Dasar (Rendah) dan Menengah, tetapi belumlah lagi menampakkan wujud kepada pembinaan kualiti sumber manusia yang handal. Antara kawasan perbandaran dan yang dibelakangnya menunjukkan kepada fenomena yang serius untuk di bina pada masa-masa yang akan datang.

Jadual 3.12

Taburan Penduduk umur 10 tahun ke atas mengikuti paras pendidikan
Tahun 1990 dan Tahun 1995

Paras Pendidikan	Perbandaran		Pedesaan	
	1990	1995	1990	1995
Tdk/belum pernah sekolah	6.15	2.38	12.84	7.35
Tdk/belum tamat SD	22.68	17.76	43.89	34.59
SD	27.18	28.41	28.95	37.28
SMTP Umum	17.77	18.63	7.59	10.72
SMTP Kejuruan	1.64	1.74	1.08	1.24
SMTA Umum	13.21	17.74	2.67	4.67
SMTA Kejuruan	8.00	8.78	2.57	3.35
Diploma I/II	0.63	0.64	0.14	0.10
Akademi/D III	1.10	1.48	0.22	0.27
Universitas	1.65	2.44	0.13	0.42
Jumlah	100	100	100	100
(N)	376,364	1,031,491	1,560,917	1,902,614

Sumber: Biro Pusat Statistik Indonesia, Tahun 1992, 1996, Jakarta

Senarai pada jadual di atas sejak dikuatkuasakan Undang-undang nombor 22 Tahun 1999, taburan kawasan mengikut paras pendidikan mengikut banci Tahun 2000 seperti pada Jadual 3.13